

Er gamle menneskers sorg en andenrangssorg?

Gamle menneskers sorg over at miste en ægtefælle behandles som en slags *andenrangs-sorg*, fordi døden betragtes som en naturlig følgesvend i alderdommen

Alderen sætter nogle ganske bestemte rammer for, hvad et menneske i en given alder forventes at kunne og ikke kunne. Eksempelvis forventes det ikke, at en 80-årig kvinde kan danse salsa. De aldersbestemte forventninger rækker imidlertid ud over det handlingsmæssige plan. De rækker helt ind i det følelsesmæssige plan og sætter rammer for, hvad man forventes at føle. Det anses som naturligt at dø, når man er gammel, og derfor forventes det ikke, at gamle efterladte oplever sorg over tabet af en gammel partner – sorgen forventes i hvert fald at være forholdsvis uddramatisk.

Om interviewpersonerne

Hvad vil det sige at være *gammel*? Alderdommen kan inddeles i to livsfaser, der adskilles ved 75-års alderen, hhv. de unge-gamle og de gamle-gamle (Neugarten & Hagestad 1976). Idet vores hensigt er at undersøge de særlige forventninger, der er til gamle mennesker, har vi primært valgt interviewpersoner blandt de gamle-gamle, dvs. mennesker over 75 år. Vi er klar over, at det er et yderst pragmatisk valg, idet kronologisk alder er et ringe mål for noget som helst ud over tid talt i år. Vi definerer begrebet *efterladt* som det at have mis-

tet sin partner. Vi har ikke fastsat hverken øvre eller nedre tidsgrænse for, hvornår det skal være sket.

Vi har fundet interviewpersonerne gennem vores netværk. Vi har forsøgt at finde gamle efterladte med forskellige socioøkonomiske baggrunde og fra forskellige områder af landet, herunder Lolland, Vestsjælland og Nordsjælland, hvoraf især første og sidste skiller sig ud, som hhv. billige og dyre steder at bosætte sig. (Note 2)

Vi har interviewet i alt 17 efterladte ægtefæller i alderen 63-94 år; 15 kvinder og to mænd. Fire af de interviewede er under 75 år; hhv. 63, 67, 68 og 71 år. Argumentet for, at vi har tilladt at slække på de aldersmæssige kriterier, er, at vi mener, at de interviewedes subjektive forståelse af sig selv som gamle er ligeså væsentligt som vores objektive stempeling af dem som gamle. De 17 interviewpersoner har i gennemsnit levet sammen med deres partner i 44 år, og hhv. det korteste og det længste parforhold er 13 og 64 år.

Ikke individuelt alene

Sorg er ikke kun et individuelt anliggende, og derfor finder vi det ikke tilstrækkeligt kun at interviewe de gamle efter-

ladte selv. Vi anser sorg for at være en følelse, der formes af den kulturelle sammenhæng og af konkrete sociale interaktioner. Sorg er således ikke et universelt fænomen, hvilket illustreres ved, at sorgudtryk varierer både kulturelt og historisk set (Aries 1974; Stearns & Knapp 1996). Vi mener hermed, at sorgen for det første formes af den kulturelle sammenhæng, dvs. sorgkulturen og de samfundsmæssige normer omkring gamle mennesker og sorg. For det andet formes sorgen også i konkrete sociale interaktioner mellem gamle efterladte og pårørende. Vores undersøgelse belyser derfor også gamle efterlades sorg gennem to kvalitative interviews med pårørende, nærmere bestemt børn af gamle efterladte. Der er ikke personlige relationer mellem de pårørende og de gamle i undersøgelsen. Undersøgelsen inkluderer desuden et komparativt niveau, nemlig et gruppeinterview med to yngre efterladte, for herigennem indirekte at belyse det *særlige* ved gamle efterlades sorg.

Alderdom og diskontinuitet

De gamle efterlades sorgfortællinger tager gennemgående udgangspunkt i en interessant modsætning – en modsæt-

De beskriver således alderdommen som en livsfase, hvor man skal forvente alt – også døden. Med andre ord er alderdommens kontinuitet ikke kontinuerlig. Alderdommens kontinuitet er diskontinuerlig

ning mellem brud og kontinuitet. På den ene side giver de udtryk for, at tabet er et voldsomt brud – et brud med de roller og rutiner, som de har haft med partneren. De forklarer, at tabet føles som at miste en del af sig selv. 67-årige Karen, der mistede sin mand for fem år siden, beskriver fx sorgen således: *Altså jeg følte det jo som om... Ja, som om jeg var blevet halveret og flået midt over.* På den anden side forklarer de interviewede samtidig, at tabet er forventeligt, acceptabelt og ligefrem meningsfuldt. De understreger yderligere, at de ikke sørger. De beskriver således alderdommen som en livsfase, i hvilken man skal forvente alt – også døden. Med andre ord er alderdommens kontinuitet ikke kontinuerlig. Alderdommens kontinuitet er diskontinuerlig.

Dødens timing: Tabet af et gammelt liv er en *on time*-begivenhed

Hvordan bærer de gamle interviewpersoner sig ad med at tilskrive tabet mening? Og hvorfor? De gamle interviewpersoner fremstiller sig selv som ikke-sørgende, hvilket de primært begrundes med den afdødes høje alder. Uanset om tabet er en kulmination af et sygdomsforløb eller om det skete ganske pludseligt, så forklarer de, at det både er naturligt og forventeligt at dø, når man er gammel. De negligerer altså tabet med henvisning til den kronologiske alder. Vi vil her understrege, at vi *ikke* finder det bemærkelsesværdigt, at de fremstiller tabet af deres partner som naturligt – det er naturligt at dø i alderdommen. Vi finder det derimod *tankevækkende*, at denne rubricering af tabet samtidig stiller særlige krav til gamle efterladtes sorg. Før vi uddyber dette, vil vi se nærmere på den logik, de interviewede anvender i deres meningstilskrivelse.

De gamle interviewpersoners meningstilskrivelse kan forklares med udgangspunkt i livsløbsteori. Individets livsløb er

systematiseret ift. socialt konstruerede alderstrin, der leder individet ad en ganske bestemt vej. Kronologisk alder transformeres her til social alder, dvs. socialt konstruerede forventninger, der tillægges individer i en given alder (Neugarten & Hagestad 1976). I modsætning til de begivenheder, der normalt anskues ud fra et livsløbsperspektiv, kan døden dog ikke direkte times af individet. Til trods herfor fremstiller de gamle interviewpersoner tabet som en *timet* begivenhed. De fremstiller altså tabet i relation til en slags indre ur, der fortæller dem, at døden er passende ift. den socialt konstruerede tidsplan. Med andre ord, så betyder de aldersbestemte forventninger, at tabet af et yngre liv er en *off time*-begivenhed, hvorimod tabet af et gammelt liv er en *on time*-begivenhed. 82-årige Mary, der mistede sin mand for to år siden, forklarer: *Han var 86. Så har han jo også haft et langt liv. Vi ved jo godt allesammen, at vi skal herfra, det er det eneste, vi kan være helt sikre på.* Det betyder, at død i alderdommen er en forventelig og selvfølgelig hændelse i rækkefølgen af livsbegivenheder.

De gamle efterladte indskrifter sig altså i en sorgkultur, i hvilken et tab ikke blot er et tab. Tabets betydning er derimod afhængigt af det tabte livs alder. Vi ser altså, at den betydning og værdi, man tillægger et menneskes liv, ikke er konstant, men varierer med alderen (her den afdødes alder). Dette har konsekvenser for den gamle efterladtes sorg.

Alderistisk sorg-reaktion

At tabet fremstilles som naturligt betyder, at *normal* sorg i alderdommen forventes at være udramatisk eller ligefrem ikke-eksisterende. De forventninger, der knytter sig til gamle efterladtes sorg, kan betegnes som *alderistiske*, dvs. aldersdiskriminerende. Tabet af et gammelt liv er ikke adgangsgivende ift. at udtrykke sorg. Sørger den gamle

Undersøgelsen belyser gamle efterladtes sorg efter tab af partner. Vi undersøger hvordan – og ikke mindst hvorfor – gamle efterladtes sorg kommer til udtryk, som den gør. Undersøgelsen er kvalitativ, og den bygger på kvalitative interview samt fokusgrupper med gamle efterladte. Resultatet viser, at gamle mennesker hverken socialt eller kulturelt anerkendes at bære sorg ifm. tab af en ægtefælle, som også er gammel. Skønt døden er en naturlig følge af alderdom, tilskrives den manglende anerkendelse af sorg alderisme (note 1).

Sidse Schoubye Andersen og Rikke Nøhr Christensen er begge nyuddannede sociologer fra Københavns Universitet

rikkenoehr@gmail.com
schoubye_sidse@hotmail.com

efterladte alligevel over tabet af et gammelt liv, stemples vedkommende som en egoist, en pivskid eller en pessimist, der dvæler i selvmedlidenhed. Harald på 90 år, der mistede sin 89-årige kone for tre måneder siden, forklarer: *Jeg skal ikke begynde at sidde og sørge over mig selv og være en pivskid. Ikke på vilkår.*

Sorgen over tabet af et gammelt liv konstrueres således som andenrangssorg. Selv om alderismen i udgangspunktet knytter sig til den afdødes alder, så er det altså den gamle efterladte, der konkret oplever alderismen. Dette kan illustreres ved et citat af en af de yngre efterladte interviewpersoner, 54-årige Niels, der har mistet først sin 69-årige mor og derefter sin 57-årige kone. Han beskriver her sin fars sorg:

Hun var trods alt 70 år næsten, ikk'. Hun har været syg i mange år, var svagelig og sådan. Og har haft et langt godt liv. Så på den måde, så kunne jeg ikke helt se den store sorg for ham i det, vel? Men det kan jeg i dag. Jeg tror, han var ligeså ked af det, som [jeg var], da jeg mistede Birgit. Men jeg kunne bare ikke se det. Og der tror jeg, man skal hen til, at man skal prøve at miste en, som man elsker, før man ved, hvad det betyder.

Da Niels' mor døde, mente han ikke, at faren var berettiget til at sørge, dels pga. morens høje alder, dels fordi hun var svækket. Da Niels nogle år senere mistede sin egen kone, reviderede han imidlertid sin opfattelse – pludselig kunne han forstå farens sorg. Niels genkendte, at tabet af et gammelt liv negligeres, og i lyset af sin egen sorg erkender han, at det er forkert.

De pårørende

De gamle interviewpersoners syn på tabet af et gammelt liv indskrives sig i den gældende sorgkultur, der foreskriver, hvordan man *bør* håndtere tabet af et gammelt liv.

Sorgen formes også i konkrete sociale interaktioner, som den efterladte indgår i, idet sorgkulturen fortolkes og reproduceres i de sociale interaktioner. Som beskrevet er tabet af et gammelt liv ikke adgangsgivende til at sørge, hvilket også

fremgår af forholdet mellem gamle efterladte og pårørende.

Sympati er en følelse, der på den ene side afspejler de sociale normer, dvs. sorgkulturen, og på den anden side strukturen i forholdet mellem to personer. Tabet af et gammelt liv kan ikke karakteriseres som et uheld, hvilket betyder at det ikke er sympatiberettigende. Dog kan den efterladte alligevel modtage sympati, fx pga. "blodets bånd". En forudsætning er dog, at den efterladte kræver sympati fra deres pårørende.

De interviewede efterladte gør dog ikke krav på sympati, dvs. medlidenhed. De er meget tilbageholdende med at udtrykke sorg, selv over for deres nærmeste pårørende. Eksempelvis fortæller Karen, at hun er meget påpasselig med ikke at udtrykke sorg over for børnene, som hun ellers har et tæt forhold til. Derimod viser hun dem "den glade side":

Jeg tror egentlig heller ikke, mine børn ved helt, hvordan jeg har det. De siger sådan, "lhh, du klarer det så godt", ikk. [griner]. Så nogle gange så tænker jeg, om jeg måske ligefrem giver dem indtrykket af... "Ork" – altså viser dem lidt for meget den glade side.

De gamle interviewpersoner ønsker altså ikke medlidenhed fra deres pårørende, da de derved risikerer at kunne identificere sig – og blive identificeret – som en *pivskid*, der dvæler i selvmedlidenhed. En måde, hvorpå de kan undgå dette, er ved at fokusere på de positive ting i tilværelsen og udvise taknemmelighed over for de mange år, de trods alt har fået med partneren. De pårørende interviewpersoner beundrer og roser ligefrem deres forældre for, *hvor godt de klarer det*. Bagsiden ved denne form for følelseshåndtering er, at de pårørende ikke opfatter, at de gamle efterladte måske sørger og har behov for ekstra støtte og omsorg.

Vi vurderer, at dette for det første kan fastholde og forstærke de gamle efterladtes overbevisning om, at de ikke er berettiget til hverken at sørge eller modtage sympati fra de pårørende. For det

andet praktiserer de en nedtoning af sorgen som den kulturelt set "rigtige" måde at håndtere sorgen på, relateret til deres alder. Interaktionerne med de pårørende kan således forstærke den efterladtes følelse af, at det er rigtigt og naturligt at håndtere sorgen ved at underspille den og *vise den glade side*.

De pårørende interviewpersoner udviser ikke sympati for deres forældres tab pga. det tabte livs alder. Den manglende sympati skyldes dog ikke *kun* alderen på den mistede ægtefælle. Også den gamle efterladtes alder har betydning for manglende sympati. De pårørende forklarer således, at gamle mennesker bør have et *realistisk* forhold til den livsfase, de befinder sig i: I alderdommen bør man indstille sig på, at man som gammel kan risikere at miste sin partner og blive alene, jf. den tidligere pointe at alderdommens kontinuitet er diskontinuitet, og at man i alderdommen skal forvente døden.

De pårørende udviser ikke sympati med de gamle efterladte, omvendt gør de gamle efterladte heller ikke selv krav på sympati. De sociale interaktioner er altså med til at reproducere en sorgkultur, hvori de gamles position er mærket med alderisme.

Gamle menneskers sorg er institutionaliseret som ikke-eksisterende

Den sociale konstruktion af gamle menneskers sorg som uddramatisk eller ikke-eksisterende afspejles i samfundets strukturelle indretning. Gamle menneskers sorg er institutionaliseret som ikke-eksisterende. Dette illustreres ved fraværet af sorggrupper målrettet gamle mennesker. De eksisterende tilbud er

FOTOS: ANNE LEONOR, ANNA KILDE / CHARLOTTE SVENDSEN

resultatet af tilfældige ildsjæles initiativer og er således både sporadiske og usystematiske. Det institutionelle fravær af organisationer, der anerkender og håndterer gamle efterlades sorg, reproducerer og forstærker den sociale konstruktion af sorgen som ikke-eksisterende. Dermed vedligeholdes deres alderistisk mærkede position i sorgkulturen. De gamle interviewpersoner udtrykker dog heller ikke selv et ønske om sorggrupper, hvilket harmonerer med deres fremstilling af sorgen som udramatisk. De er derfor selv i høj grad med til at udøve og vedligeholde den sociale orden og dermed alderismen. Dette skal dog forstås ud fra en social orden, der fremtræder som virkeligheden per excellence. Med andre ord, så er den alderisme, der ligger til grund for samfundets institutionelle indretning, en logik, der er manifesteret i vores bevidsthed, og som fremstår som "virkeligheden". Dog ser vi i undersøgelsen tegn på små sprækker. Enkelte af de gamle interviewpersoner udtrykker interesse for at deltage i en sorggruppe, hvilket peger på, at disse, i modsætning til størstedelen

af de gamle interviewpersoner, ikke accepterer, at deres tab ikke er adgangsgivende til sorg. Derimod hævder de deres ret til at sørge på lige fod med de yngre efterladte.

Alderdommens kontinuitet er diskontinuitet, hvilket betyder, at gamle menneskers sorg over tab af partner ikke anses som berettiget. Gamle menneskers alderistisk mærkede position i sorgkulturen er ikke ligetil at ændre – tabet af et gammelt liv vil altid være naturligt. Dog mener vi ikke, at dette *nødvendigt* skal være ensbetydende med, at gamle efterlades sorg ikke anses som berettiget. Vi vurderer, at det er muligt på samfundsplan at skabe rammerne for, at normal sorg i alderdommen kan blive anset som berettiget. Et afgørende skridt på vejen kan være, at der systematisk etableres sorggrupper specifikt målrettet gamle mennesker. Hermed kan gamle menneskers sorg blive institutionaliseret som både eksisterende og berettiget, hvilket er en vigtig signalværdi ift. sorgen.

Note 1

Artiklen baserer sig på forfatternes hovedfagsspeciale, udført på Sociologisk Institut, Københavns Universitet i 2009.

Note 2

Pr. 1. kvartal 2009 var den gennemsnitlige pris pr. m2 parcel- og rækkehuse i Lolland Kommune 7430 kr., mens prisen i Nordsjælland var 18.220 kr.

Referencer

Ariés, Philippe (1974): *Western Attitudes Toward Death*. The Johns Hopkins University Press.

Neugarten, Bernice L. & Gunhild O. Hagestad (1976): "Age and the Life Course". In: R. Binstock & Ethel Shanas (eds.): *Handbook of Aging and the Social Sciences*. New York: Van Nostrand-Reinhold: 35-55.

Stearns, Peter N. & Mark Knapp (1996): "Historical Perspectives on Grief". In: Harré, Rom & Parrott, W. Gerrod (eds): *The Emotions*. London. pp. 132-151.